

Socialinių ir ekonominių veiksnių įtaka nusikalstamumui. Korupciniai santykiai

Vytautas Gavelis

Docentas socialinių mokslų daktaras
Vilniaus universitetas
Teorinės ekonomikos katedra
Saulėtekio al. 9, 2040 Vilnius
Tel. (370-2) 36 61 47

Straipsnyje analizuojami socialiniai ir ekonominiai makroaplinkos veiksniai, turinys įtakos nusikalstamumui. Nagrinėjamos šių veiksnių tendencijos, koreliaciniai ryšiai su nusikalstamumu. Apibrėžiamos korupcinių santykių ekonominės sąlygos, modeliuojama korupcijos subjekto ekonominė elgsena. Naudojamas statistinės analizės metodu. Koreliaciniams ryšiams vertinti naudojamas Pirono koreliacijos koeficientas.

Didėjantis nusikalstamumas – vienas iš pavojingiausių šiuolaikinei visuomenei reiškiniių, būdingas visoms be išimties pasaulio šalims. Nusikalstamumo didėjimo tempas gerokai lenkia gyventojų skaičiaus ir ekonomikos augimo tempus. Jungtinių Tautų duomenimis, nusikalstamumo lygis pasaulyje per pastaruosius 20–25 metus padidėjo 3–4 kartus [14, p.97]. Nusikalstamumas pasižymi visa apimančiu pobūdžiu, turi įtakos visiems visuomeniniams santykiams: etiniams, politiniams, ekonominiams, teisiniams. Iniciatyvus, gerai išmanantis rinką, nusikaltėlių pasaulis dabar greitai ir labai kvalifikuotai užpildo kiekvieną valstybės ir visuomenės silpniau kontroliuojamą sritį. Šiuolaikiniai nusikaltėliai, reaguodami į naujas aplinkybes, operatyviai keičia savo veiklos formas, išranda vis naujų ir labiau rafinuotų nusikaltimų įgyvendinimo ir jų nusišėpimo metodus.

Ypatingas nusikalstamumo katalizatorius yra korupcija. Ji ypač pavojinga nedidelės valstybės demokratijai ir ekonomikai, kadangi mažos rinkos sąlygomis neigiamas korupcijos efektas neapsiriboja viena ūkio šaka, o lemia visą šalies rinką.

Visuotinai pripažįstama, kad didėjančio nusikalstamumo neįmanoma sumažinti vien represinėmis teisinėmis priemonėmis. Kur kas didesnę įtaką šiam neigiamam reiškiniiui daro socialinių ir ekonominių nusikalstamumo veiksnių šalinimas. Todėl jų analizė aktuali ir teoriniu, ir praktiniu požiūriu, kadangi leidžia sukurti beidrą nusikalstamumo socialinės prevencijos sistemą.

1. Nusikalstamumo koreliaciniai ryšiai su socialiniais ir ekonominiais šalies raidos rodikliais

1990–1999 metų laikotarpiu Lietuvoje pasireiškė ryški nusikalstamumo didėjimo tendencija (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Nusikalstamumo dinamika Lietuvoje 1990–1999 m*

Metai	Užregistruota nusikaltimų	Nusikalstamumo koeficientas 10 000 gyventojų
1990	37 056	99,6
1995	60 819	163,7
1999	77 108	208,4

* Šaltinis: Lietuvos statistikos metraštis, 1997. Vilnius: Metodinis leidybinis centras, 1998. P. 28; 87. Lietuvos statistikos metraštis, 2000. Vilnius, 2000, P. 29,83.

Lentelės duomenimis, užregistruotų nusikaltimų skaičius analizuojamu laikotarpiu padidėjo daugiau nei du kartus. Nusikalstamumo koeficientas padidėjo nuo 99,6 iki 208,4. Palyginti su išvystytomis pasaulio šalimis (JAV, Prancūzija, Vokietija, Anglija ir kt.), tai nėra aukštas rodiklis. Ekonomiškai stipriuose kraštuose jau 1975 m. 10 tūkst. gyventojų buvo padaroma 400 nusikaltimų, o 1990–1999 metais šis rodiklis padvigubėjo [17, p. 18]. Jei vidutiniai nusikaltimų prieaugio tempai išliks tokie, kokie buvo 1991–1999 m. laikotarpiu (8,5 proc.), Lietuva pirmiau išvardytas šalis galės pasivyti jau per artimiausią dešimtmetį. Mažai, neišsivysčiusiai šaliai tai būtų katastrofiška. Mažos ir didelės šalies skirtumas šiuo aspektu ypač vaizdžiai charakterizavo amerikiečių kriminologas Greimas Njumenas tokiu pavyzdžiu: įmestos į mažą balutę plytos smūgio efektas bus labai žymus, o keletos įmestų į didelį ir gilų tvenkinį plytų smūgio efektas bus vos pastebėtas. Todėl, pagal G.Njumeną, išsivysčiusi, didelė ir turtinga šalis nusikalstamumo padarinius įveikia daug lengviau nei žemesnio išsivystymo ir tuo labiau maža šalis [6, p. 80–82].

Ar Lietuva pasivys Vakarų šalis pagal nusikalstamumo lygį, lems daug priežasčių. Tačiau iš jų svarbiausia – ar suspės valstybė apibrėžti, įvertinti ir pakreipti nepalankias, nusikalstamumą skatinančias socialinių ir ekonominių veiksmų tendencijas. Didėjančių jų įtaką nusikalstamumui pabrėžia visų pasaulio šalių kriminologai.

Individo nusikalstamą elgesį lemia daugybė priežasčių – materialinės gerovės lygis, šeima, išsilavinimas, užimtumas ir daugelis kitų, sąlygojančių individo adaptavimąsi visuomenėje. Savo ruožtu, ieškant individo neadaptavimosi priežasčių, būtina analizuoti visuomeninės sistemos trūkumus. Jie pasireiškia netobulais ekonominiais, socialiniais, politiniais ir kitais žmonių santykiais tam tikrose visuomeninio gyvenimo srityse. Individo nusikalstamą elgesį lemiančių priežasčių susistemimas pagal visuomeninių santykių sritis leidžia analizuoti jau ne atskiro nusikaltimo, o nusikalstamumo, kaip visuomeninio reiškimo, priežastinius-pasekminius ryšius. Sąlygiškai nusikalstamumo priežastis galima skirti į šias grupes: 1) socialinės ir ekonominės, 2) dorovinės-psichologinės, 3) teisėsaugos. Šios priežastys tiesiogiai nelemia atskiro nusikaltimo, bet sąlygoja nusikalstamumo, kaip socialinio reiškimo, egzistavimą ir jo didėjimo tendencijas. Priežasčių susistemimas rodo, kad nusikalstamumas nėra izoliuotas nuo visuomenės socialinio ir ekonominio gyvenimo. Tačiau ar individas nusikals, daug priklauso nuo jam suteiktų galimybių adaptuotis visuomenėje, kurioje veikia tam tikros socialinės ir teisinės normos.

Nusikalstamumo priežastys pirmiausia yra ekonominiai žmonių santykiai, kurie savo ruožtu lemia daugelį kitų santykių. Rinkos santykiai įrodė esą gyvybingi, tačiau kartu jie savyje programuoja ir nusikalstamus santykius, kadangi pati

rinka pagrįsta konkurencija, pelnu (dažnai nesiskaitant su priemonėmis), nedarbu, turtine ir socialine žmonių diferenciacija. Todėl jei valstybės rinkos mechanizmą reguliuoja neefektyviai, individo galimybes adaptuotiis jį supančioje aplinkoje ir pagerinti savo socialinio bei ekonominio gyvenimo sąlygas yra menkos. Ir tai sudaro palankias sąlygas individui nusikalsti, o nusikalstamumui, kaip visuomeniniam reiškiniui, didėti.

Socialinę ir ekonominę visuomenės raidą charakterizuoja daug rodiklių. Juos palyginus su nusikalstamumo rodikliais akivaizdu, kad nu-

sikalstamumą ypač lemia šalies ekonominis augimas, nedarbas, skurdas, šeimos santykiai, valstybės negalėjimas skirti pakankamai lėšų viešajai tvarkai ir visuomenės apsaugai.

Vienas iš pagrindinių ekonominių augimą charakterizuojančių rodiklių yra bendrasis vidaus produktas (BVP). Jo dinamika rodo, kad šalies ūkio reformos 1991–1999 metais vyko pernešygiškai. 1999 m. BVP dar buvo 30 proc. mažesnis nei 1991 m. BVP. Apskaičiuotas BVP ir užregistruotų nusikaltimų koreliacijos koeficientas yra neigiamas dydis –0,83 (žr. 2 lentelę). Tai

2 lentelė. *Ekonominių ir socialinių rodiklių dinamika 1991–1999 m. ir jų koreliacinis ryšys su nusikalstamumu**

Rodiklis	Metai					Koreliacinis ryšys su visais užregistruotais nusikaltimais
	1991	1993	1995	1997	1999	
1	2	3	4	5	6	7
Bendrasis vidaus produktas (BVP) mln. litų (1995 = 100)	39 204	25 861	24 103	27 075	27 283	- 0,83
Vidutinės vieno namų ūkio nario vartojimo išlaidos deciliuose per mėn. Lt:						
– pirmas decilis			93,1	118,3	135,5	0,91
– dešimtas decilis	–	–	379,4	1004,6	1077,7	
Bedarbių skaičius (tūkst. žm.)	5,2	81,1	347,1	257,2	263,3	0,83
Nedirbančių ir nesimokančių nusikaltusių asmenų skaičius ir jų koreliacinis ryšys su visais nusikaltusiais asmenimis	3841	10 909	15 711	16 142	15 900	0,70
Santuokų skaičius	34 241	23 709	22 150	18 796	17 868	- 0,93
Butų statyba (tūkst.)	15,3	8,2	5,6	5,6	4,4	0,83
Šeimų, laukiančių valstybės paramos apsirūpinant būstu, skaičius		91 828	98 461	96 661	104454	
Nacionalinio biudžeto išlaidos viešajai tvarkai ir visuomenės apsaugai (tūkst. Lt)		219 165	678 555	1 062 543	973 069	0,89

* Šaltinis: Lietuvos statistikos metraštis, 1994–1995. Vilnius: Metodinis leidybinis centras, 1995. P.143; Lietuvos statistikos metraštis, 1996. Vilnius: Metodinis leidybinis centras, 1996. P. 212; Lietuvos statistikos metraštis, 1997. Vilnius: Metodinis leidybinis centras, 1997. P. 28, 87, 106; Lietuvos statistikos metraštis, 1998, Vilnius: Metodinis leidybinis centras, 1998. P. 38, 148, 149, 207, 208, 440, 452; Lietuvos statistikos metraštis, 2000. Vilnius: 2000. P. 29, 36, 83, 502, 508, 564; Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla, 1999. Vilnius, 2000. P. 13, 20, 21, 34.

rodo, kad BVP dinamika veikia nusikalstamumą priešinga kryptimi. Todėl dideli nusikalstamumo vidutiniai metiniai prieaugio tempai – 8,5 proc., esant neigiamiems BVP augimo tempams, yra logiškas žemo ekonominio augimo padarinys.

Nusikalstamumo ir ekonominių veiksnių koreliacija ypač išryškėja lyginant nusikalstamumo ir nedarbo tendencijas. Koreliacijos koeficientas, rodantis šių dviejų socialinių reiškinių ryšį, yra pakankamai aukštas ir sudaro 0,83. 1993–1999 metais bedarbių skaičiai išaugus 3,2 karto, nustatytų nusikaltusių nedarbančių ir nesimokančių asmenų skaičius padidėjo 45 proc. ir padidėjo iki 16 tūkst. žmonių. Esant pakankamai glaudžiam jų koreliaciniam ryšiui su visais nusikaltusiais asmenimis (1999 m. – 25 160 asmenų), galima teigti, kad nedarbas lemia daugiau nei pusę visų registruotų nusikaltimų.

Nedarbas turi tiesioginę įtaką žmonių gyvenimo lygiui. Vertinant skurdo lygį pagal santykinę skurdo ribą, 50 proc. vidutinių vartojimo išlaidų skaičiuojant ekvivalenčiam vartotojui, skursta apie 16 proc. šalies gyventojų [8, p. 8]. Didėja gyventojų vartojimo nelygybė. 1995 m. dešimtadalio turtingiausių namų ūkių vieno nario vartojimo išlaidos keturis kartus viršijo dešimtadalio neturtingiausių namų ūkių vieno nario išlaidas, 1999 m. jau aštuonis kartus. Turtingiausio dešimtadalio išlaidos švietimui yra septynis kartus, o sveikatos apsaugai net 19 kartų didesnės nei dešimtadalio vargingiausiai gyvenančių namų ūkių [8, p. 61]. Koreliacijos koeficientas (0,91) rodo glaudų vartojimo išlaidų deciliuose ir užregistruotų nusikaltimų ryšį. Didėjanti turtinė diferenciacija, skurdas ne tik didina individo galimybes nusikalsti, bet kartais sukuria ir moralinę atmosferą, pateisinančią nusikaltusiojo dėl skurdo veiksmus.

Šeima – pagrindinė visuomenės ląstelė. Materialinė ir socialinė jos gerovė daro didelę įtaką atskirų šeimoms narių elgesiui visuomenėje. Todėl kriminologiniu požiūriu 1991–1999 metais beveik du kartus sumažėjęs santuokų skaičius neigiamai veikė nusikalstamumo tendencijas. Koreliacijos koeficientas (–0,94) rodo glaudų atvirkštinį santuokų skaičiaus ir nusikalstamumo ryšį. Savo ruožtu didelę įtaką kurti šeimoms turi sunki jaunų šeimų materialinė būklė ir ypač sunkios būsto įsigijimo sąlygos. Standartinio 50 m² buto statybos kaina šiandien siekia 120–150 tūkst. litų. Akivaizdu, kad be valstybės paramos daugelis jaunų šeimų būsto įsigyti negali. Todėl santuokų skaičiaus ir butų statybos tendencijos panašios. Butų statybai 1991–1999 metais sumažėjus 3,5 karto, santuokų skaičius sumažėjo du kartus.

Analizuojant nusikalstamumo tendencijas, akivaizdi lėšų, skirtų viešajai tvarkai užtikrinti, efektyvaus naudojimo problema. 1993–1999 metais užregistruotų nusikaltimų skaičius Lietuvoje padidėjo 1,3 karto. Tuo tarpu lėšos viešajai tvarkai ir visuomenės apsaugai – net 4,4 karto. Efektyvus šių lėšų naudojimas turėtų rodyti atvirkštinį jų ir nusikalstamumo lygio koreliacijos ryšį. Tačiau tokios atvirkštinės koreliacijos nėra. Tai galima interpretuoti dvejopai: arba lėšų skiriama nepakankamai, arba jos naudojamos neefektyviai. Vis dėlto aukštas skiriamų lėšų ir teisėtvarkos bei teisėsaugos darbo rezultatų koreliacijos koeficientas (žr. 3 lentelę) leidžia daryti išvadą, kad lėšų skiriama nepakankamai. Šiuolaikinių rafinuotų nusikaltimų atskleidimas, prevencinis darbas yra ilgalaikis procesas, jam įgyvendinti reikia ne tik aukštos kvalifikacijos darbuotojų, bet ir gerų jų materialinio-techninio aprūpinimo.

Skurdo, nedarbo, būsto, teisėsaugos ir teisėtvarkos finansavimo problemos šiandien yra pirmos svarbos. Operatyvius jų sprendimas dar gali

3 lentelė. Lešų, skiriamų viešajai tvarkai bei visuomenės apsaugai, ir atskirų nusikalstamumo rodiklių koreliacijos koeficientai 1993–1999 metais

<i>Užregistruoti nusikaltimai</i>	<i>Užregistruoti sunkūs nusikaltimai</i>	<i>Atskleisti nusikaltimai</i>	<i>Nustatyta asmenų, padariusių nusikaltimus</i>
0,89	0,96	0,88	0,92

stabilizuoti nusikalstamumo lygį ir leisti spręsti šią problemą ne griežtinant bausmes, o sukuriant ekonominių ir socialinių nusikalstamumo priežasčių prevencijos sistemą.

2. Korupciniai santykiai

Korupcija – tai ypatingas nusikalstamumo veiksnys. Jos pavojingumas pasireiškia: 1) visa apimančiu pobūdžiu. Korupcijos padariniai turi įtakos ne tik teisiniams, bet ir ekonominiams, politiniams, etiniams visuomeniniams santykiams; 2) korupcijos subjektai yra respublikos visuomenės atstovai, išsilavinę, gerai išmanantys rinkos dėsnius bei teisės aktus, reguliuojantys specifinius ir konfidencialius valstybinius santykius, kuriuose neprofesionalui orientuotis yra sunku. Tai leidžia korupciniams santykiams suteikti teisėtumo atspalvį ir praktiškai pašalinti nusikalstamos veiklos atskleidimo galimybę.

Korupcijos turinį apibrėžia tarptautinių organizacijų dokumentai. 1990 m. Havanoje vykęs aštuntasis Jungtinių Tautų kongresas „Nusikalstamumo prevencija ir elgesys su pažeidėjais“, priėmęs rezoliuciją „Korupcija valstybės valdžioje“, rekomendavo pasaulio bendrijai išplėsti korupcijos sąvoką, ją vertinti ne tik baudžiamuoju, bet ir etiniu, drausminiu bei administraciniu požiūriu. Todėl Jungtinių Tautų dokumentai korupciją charakterizuoja imlia sąvoka: tai piktnaudžiavimas valstybės suteikta valdžia, siekiant neteisėtos naudos sau ar kitiems.

Korupcija – tai valstybės pareigūnų ar tarnautojų piktnaudžiavimas savo pareigomis,

jiems suteiktų funkcijų atlikimas ar neatlikimas siekiant tiesioginės ar netiesioginės, turtinės ar neturtinės naudos sau ar kitiems asmenims.

Korupciniai santykiai visada turi ekonominį pagrindą. Jie atsiranda, kai valstybės pareigūnas ar tarnautojas, savo veiksmus oficialiai prideddamas įstatymais ar tarnybinėmis instrukcijomis, siekia neteisėtos naudos atlikdamas ekonominę operaciją. Galėdamas savo veiksmais lemti realiųjų prekių ir paslaugų rinką, korumpuotas pareigūnas savo funkcijas paverčia rinkos objektu – preke, kurią mainų procese galima iškeisti į kitą prekę. Sukūręs mainų objektą, jis tuo pačiu susikuria sąlygas tapti nelegalios rinkos dalyviu, siekiančiu asmeninės naudos su mainu pagalba ir bendraujančiu su kitais rinkos dalyviais „kainų kalba“. Esant mainų objektui ir jį nusavinus, sukuriama korupcinių rinkų atsiradimo prielaida. Pradedama veikti nelegalios prekės paklausa ir pasiūla, sandorio dalyviai, siūlydami vienas kitam kažkokią naudą, gauna juos abu tenkinančius rezultatus. Tačiau šio sandorio ypatumas pasireiškia tuo, kad jo subjektai žino, jog mainų objektas yra nelegalus, o nauda pasiekiami tik pažeidus įstatymus. Esant nelegaliam mainų objektui, šios rinkos ekonominiai santykiai yra tik korupciniai, nes bent vienas jos subjektas yra valstybės pareigūnas ar tarnautojas. Pareigūno, kaip mainų subjekto, dalyvavimas yra skiriamasis korupcinės rinkos bruožas ir tuo ji skiriasi nuo kitų nelegalių rinkų, pavyzdžiui, narkotikų, azartinių lošimų, pagrindinių siuivyklų ir kt. Pastarosiose mainų objektas taip

pat nelegalus, mainai vyksta pažeidžiant įstatymus, tačiau valstybės pareigūnas ar tarnautojas jose gali nedalyvauti ir nieko apie jas nežinoti. Šios rinkos yra šešėlinės, o korupcinė rinka tik viena šešėlinės rinkos rūšis. Korupcinės rinkos specifiniai bruožai: a) jose nėra nei išsamios ekonominės informacijos, nei teisingos konkurencijos, nei verslo etikos normų laikymosi; b) rinkos „prekių“ kiekis ribotas, todėl, nesant išsamios informacijos, jas gali įgyti tik žmonės, kuriems ši informacija prieinama; c) laisvo įėjimo į šias rinkas nėra, nes korupcinį mainų objektą sukuria tik konkretus valstybės pareigūnas ar tarnautojas, nusikalstamai naudodamasis savo monopoline pareigybe; d) šios rinkos turi nykstantį pobūdį. Pavyzdžiui, baigus valstybinio turto privatizavimą išnyks ne tik korupcinė prekybė, bet ir korupcinė privatizuojamų objektų rinka, atsisakius protekcionistinių rinkos apsaugos priemonių, išnyks korupcinės kvotų, licencijų ir kt. rinkos.

Ypatingą reikšmę korupciniuose santykiuose turi jų subjekto – korumpuoto pareigūno ekonominė elgsena. Šiuolaikinis pareigūnas – tai tobulai racionalus, gerai rinkos principus suprantantis, ekonominiu interesu besivadovaujantis žmogus, kurio piktnaudžiaujančius veiksmus modeliuoja maksimali gaunama nauda. Ją galima išreikšti sąlygine, Nobelio premijos laureato (ekonomikos srityje) G.Bekerio suformuluota teisės pažeidėjo naudos formule [3, p. 10]:

$$EU = (1-p) \times U(Y) + p \times U(Y-f) = U(Y-pf);$$

čia: EU – nusikaltimo numatomas naudingumas; P – galimybė būti sulaikytam ir nubaustam; Y – nusikaltimo duodamos pajamos; U – nusikaltėlio naudingumo funkcija; f – baismė už nusikaltimą.

Kadangi pareigūnas suinteresuotas ilgalaike tarnyba, tai maksimizuojamas neteisėtą naudą,

jis turi įvertinti alternatyvius kaštus – savo atlyginimą praradus tarnybą ir turi rinktis: likti sąžiningu pareigūnu, jei $EU < 0$, arba tapti korumpuotu darbuotoju, jei $EU > 0$.

Korupcijos analizėje pabrėžiama viena iš sąlygų – piktnaudžiavimas pareigomis, valstybės suteiktomis funkcijomis. Kyla objektyvus klausimas: jei korumpuotas pareigūnas, pagal G.Bekerio formulę, neatmeta galimybės, kad jo piktnaudžiavimas gali būti atskleistas, kodėl praktikoje šis piktnaudžiavimas sunkiai išaiškinamas apskritai ir beveik neišaiškinamas tarp aukštų valdininkijos sluoksnių? Šis fenomenas aiškintinas specifine korumpuoto pareigūno ekonomine elgsena, kurią nulemia monopolinės pareigos ir jam suteikti įgaliojimai. Savo piktnaudžiaujamus veiksmus jis pridengia tokiais teisės aktais ir tokiomis tarnybinėmis instrukcijomis, kurios jo atliktus veiksmus ir priimtus sprendimus paverčia įstatymiškai teisėtais. Veiksmų teisėtumas neleidžia pareigūno ar tarnautojo priimtų sprendimų surikiuoti į skalę pagal jų naudingumą valstybei, tai yra atskirti mažiau naudingų valstybei sprendimų nuo daugiau naudingų. Todėl korumpuoto pareigūno ekonominis elgesys panašus į paprasto ekonominio vartotojo elgesį, kuris grindžiamas naudingumo teorija bei atitinkama preferencijų sistema. Paprastas vartotojas renkasi geriausius jam įperkamus daiktus, o korumpuotas pareigūnas priima naudingiausias sau ar savo aplinkai sprendimus. Ir vienas, ir kitas vadovojasi pirmenybėmis bei naudingumo funkcija. Pagrindinis skirtumas – paprastas vartotojas elgiasi atsižvelgdamas į turimą biudžetą, o korumpuotas pareigūnas – numatydamas būsimą neteisėtą naudą viena ar kita forma.

Sakykime, yra keli valstybei priklausiančio žemės sklypo pardavimo variantai. Pareigūno sprendimas X – valstybei naudingiausias. Y ir Z sprendimo variantai – teikiantys valstybei ati-

tinkamai vis mažesnę naudą. Tuomet veikia griežtos pirmenybės sąlyga: $X > Y$; $Y > Z$ ($>$ griežtos pirmenybės ženklas). Jeigu pareiġnui pavyksta pagrįsti, kad ir kiti variantai valstybei priimtini, tai jis savo sprendimams yra abejingas $X \sim Y$; $Y \sim Z$ (\sim abejingumo ženklas). Vis dėlto suteikus pirmenybę variantui, kuriam pareiġnas abejingas, pasireiškia silpnos pirmenybės sąlyga $X \geq Y$; $Y \geq Z$ (\geq silpnos pirmenybės ženklas).

Skirtingas pirmenybių išrikiavimas yra skiriamasis doro ir korumpuoto pareiġno ženklas. Pirmasis – vadovaujasi griežta pirmenybe, o antrasis – abejingumo ar silpnos pirmenybės sąlyga. Tai ir nulemia korupcinių santykių specifika: kokia pirmenybe korumpuotas pareiġnas besivadovautų, kiekvienas jo sprendimo variantas¹, tarp jų ir egoistinis, oficialiai turi teisinį pagrindą, nes

¹ Išskyrus smulkiosios korupcijos atvejus, kai pareiġno veiksmai teisės aktais neįforminami.

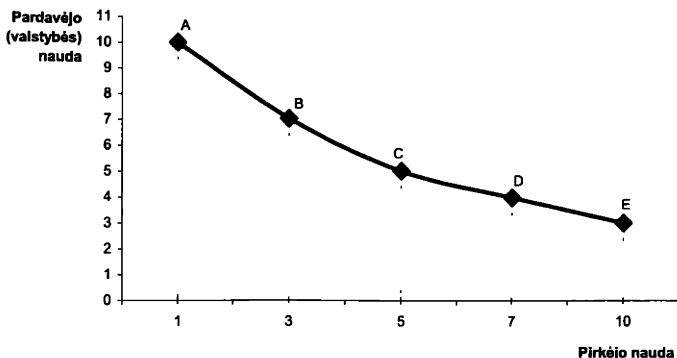
priimtas atsižvelgus į norminius ir lokalius teisės aktus. Būtent dėl teisėto sprendimo įvaizdžio sukūrimo ir sunku atskleisti korupcinius aukštesniųjų valdininkijos sluoksnių santykius.

Geometrinėje interpretacijoje pirmenybes vaizduojame pasitelkdami abejingumo kreivių metodą. Sakykime, vykstant privatizavimui korumpuotam pareiġnui pavedama organizuoti valstybinės įmonės pardavimą. Taip pat, tarkime, kad pardavėjo (valstybės) ir pirkėjo gaunamą naudą, pareiġnui priėmus tam tikrą sprendimo variantą, galima įvertinti balais. Pareiġno sprendimo variantus, jų rezultatus, pardavėjo (valstybės) ir pirkėjo gaunamą naudą, taip pat pareiġno neteisėtą naudą iš pirkėjo už jam padarytas nuolaidas apibūdina 4 lentelės duomenys.

Atidėję 4 lentelėje balais įvertintą pardavėjo (valstybės) ir pirkėjo gaunamą naudą (pagal variantus) Dekarto koordinacių sistemoje, gauname korumpuoto pareiġno abejingumo kreivę.

4 lentelė. Pareiġno sprendimo variantai, jų rezultatai ir sandorio subjektų gaunama nauda balais (pagal dešimties balų sistemą)

<i>Pareiġno sprendimo variantas</i>	<i>Įmonės pardavėjo (valstybės) gaunamas bendras naudingumas balais</i>	<i>Įmonės pirkėjo gaunamas bendras naudingumas balais</i>	<i>Pareiġno nauda, gaunama iš valstybės ir pirkėjo</i>
A	Įmonė parduodama už 20 mln. Lt A = 10	Investicijos atsiperka per 8 metus A = 1	Seimo narių ir Vyriausybės palankumas, galimas paaukštinimas, premija
B	Įmonė parduodama už 18 mln. Lt B = 7	Investicijos atsiperka per 6 metus B = 3	Vadovybės palankumas ir pirkėjo premija lygi 1 proc. jo sutaupytos sumos, lyginant A ir B variantus
C	Įmonė parduodama už 14 mln. Lt C = 5	Investicijos atsiperka per trejus metus C = 5	Vadovybės palankumas ir pirkėjo premija lygi 5 proc. jo sutaupytos sumos, lyginant B ir C variantus
D	Įmonė parduodama už 10 mln. Lt D = 4	Investicijos atsiperka per dvejus metus D = 7	Vadovybės pastaba ateityje siekti geresnių privatizavimo rezultatų ir pirkėjo premija lygi 7 proc. sutaupytos sumos, lyginant C ir D variantus
E	Įmonė parduodama už 8 mln. Lt E = 3	Investicijos atsiperka per vienerius metus E = 10	Vyriausybės ir žiniasklaidos nepasitenkinimas ir pirkėjo premija lygi 10 proc. sutaupytos sumos, lyginant C ir E variantus

Pav. Korumpuoto pareigūno abejingumo kreivė

4 lentelės duomenys ir pav. kreivė rodo, kad kiekvienas privatizavimo variantas duoda valstybei tam tikras pajamas. Tačiau, skirtingai nuo dorą valdininko, korumpuotas pareigūnas nepasirinks sprendimo A varianto, nes tuomet galioja jam nenaudinga griežtos pirmenybės sąlyga $A > B$. Siekdamas asmeninės naudos, korumpuotas pareigūnas renkasi tik iš likusių keturių variantų, kuriems jis praktiškai yra abejingas. Vis dėlto tikėtina, kad būtų pasirinktas vidurinis C variantas. Jis nėra kraštutinis ir todėl jam lengviau suteikti teisinio objektyvumo atspalvį, remiantis nepalankia situacija investicijų rinkoje, sudėtingomis derybomis ir pan. Tokiu būdu C variantas priimtas ir įteisintas laikantis norminių ir vietinių teisės aktų, suteikia pareigūno elgsenai teisėtumo įvaizdį, neleidžiantį jo apkaltinti piktnaudžiavimu.

Korumpuoto pareigūno pirmenybės pasižymi monotoniška transformacija. Jei pareigūnas gali pasirinkti sprendimo variantą, kuris duoda daugiau naudos ir valstybei, ir pirkėjui, ir jam asmeniškai, jis tokį variantą ir pasirinks. Saky-

kime, sprendimo varianto M pardavėjo (valstybės) ir pirkėjo gaunama nauda apibūdinama santykiu 2:1, o varianto N – 4:2. Jei pareigūno gaunama nauda abiem atvejais ta pati ar net padidėja, pareigūnas pasirinks variantą N, nes pagal griežtos pirmenybės sąlygą $N > M$.

Korumpuoto pareigūno abejingumo kreivė yra žemėjanti ir turi neigiamą nuolydį. Tai atspindi pareigūno pasirinkimo principą: norint didinti valstybės gaunamą naudą, reikia mažinti pirkėjo ir atitinkamai savo gaunamą naudą.

Šiuolaikinė korupcija intensyviai skatina kitus ekonominius nusikaltimus, taip pat organizuotą nusikalstamumą. Ekonominis nestabilumas, valstybinio turto privatizavimo problemos, reformų nepabaigiamumas, didelis šešėlinės ekonomikos lygis, milžiniškos „nešvarių“ pinigų sumos, cirkuliuojančios ekonomikoje, atveria korumpuotam pasauliui neribotas galimybes, sąlygoja valdžios monopolizavimą ir oligarchijos susiformavimą. Ir tai kelia vis didesnę ne tik Lietuvos, bet ir plačiosios pasaulio visuomenės susirūpinimą [1; 7].

Išvados

1. Tyrimai rodo esant glaudžius nusikalstamumo ir socialinių bei ekonominių veiksnių koreliacinius ryšius. Nusikalstamumui ypač turi įtakos ekonominis augimas, nedarbas, skurdas, valstybės skiriamos lėšos visuomenės apsaugai.

2. Užregistruotų Lietuvoje nusikaltimų ir socialinių bei ekonominių šalies raidos rodiklių koreliacijos koeficientai yra: BVP – –0,83, nedarbo – 0,83, gyventojų vartojimo išlaidų – 0,91, santuokų skaičiaus – –0,93, butų statybos – 0,83, biudžeto išlaidų visuomenės apsaugai – 0,89.

3. Plėtojantis korupciniams santykiams susiformuoja specifinės korupcinės rinkos, kurių bent vienas dalyvis yra valstybės pareigūnas ar tarnautojas, o mainų objektas – nelegalus. Šios rinkos pasižymi specifiniais bruožais: jose nėra

teisingos konkurencijos bei laisvo įėjimo į jas, nelegalių prekių kiekis ribotas.

4. Korupcijos subjekto ekonominė elgsena modeliuotina remiantis naudingumo teorijos principais. Korumpuotas pareigūnas ar tarnautojas, atlikdamas savo pareigas, vadovaujasi preferencijų sistema ir tai sąlygoja korupcinių santykių specifiką: pareigūno sprendimas, priimtas vadovaujantis silpnos pirmenybės sąlyga, oficialiai turi teisinį pagrindą, nes priimtas atsižvelgus į norminius ir vietinius teisės aktus. Sprendimo teisėtumo įvaizdis maskuoja pareigūno piktnaudžiavimo padėtimi veiksmais.

5. Nusikalstamumo stabilizavimo problema sprendtina ne griežtinant bausmes, o sukuriant bendrą socialinių ir ekonominių nusikalstamumo priežasčių prevencijos sistemą.

LITERATŪRA

1. Corruption and Democracy. Political Institutions, Process and Corruption in Transition States in East-Central Europe and in the former Soviet Union. Budapest, 1994.

2. Bac. M. The Scope, Timing and Type of Corruption // International Review of Law and Economics. Volume 18, Number 1, March 1998.

3. Essays in the Economics of Crime and Punishment / Edited by Gary S. Becker and William M. Landes. National Bureau of Economic Research. New York, 1974.

4. Gavelis V. Skurdo, nedarbo ir nusikalstamumo ryšys // Ekonomika. Mokslo darbai, 1999, 48. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999.

5. Gavelis V. Korupcija: esmė, rūšys, veiksniai. Vilnius, 2001.

6. Newman G. Crime and the Human Condition. Essays Crime and Development. UNICRI, Rome, 1990.

7. Political corruption: A hand book / Ed. by Meldenheimer A.J. et al. Oxford, 1989.

8. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą. Vilnius, 1998.

9. Resolution No 1 on civil, administrative and criminal aspects of corruption, adapted by the Council

of Europe 19th Conference of European Ministers of Justice, held at Valletta in 1994.

10. Schneider Friedrich. The increase of the Size of the Shadow Economy of 18 OECD Countries: Some Preliminary Explanations. CE Sifo Working paper No. 306, June 2000.

11. Shapiro S.P. Collaring the crime, not the criminal: reconsidering the concept of white – collar crime // American sociological Review, vol 55, No. 3, Washington, 1990, p. 363–365.

12. Аслаханов А. А. Преступность в сфере экономики. Москва, 1997.

13. Коттке К. Грязные деньги – что это такое? Москва, 1998.

14. Криминология / Под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. Москва: Юрист, 2000.

15. Кузнецов Ю. А., Силинский Ю. Р., Хомутова А. В. Российское и зарубежное законодательство о мерах противодействия коррупции. Москва, 2000.

16. Коррупция в США. Аналитический обзор. Москва, 1993.

17. Лунеев В. В. Преступность XX века. Москва: Норма, 1999.

18. Подлесских Г., Терешонок Ф. Воры в законе: бросок к власти. Москва, 1994.

19. Преступления века. Популярная энциклопедия. Автор и составитель Аллан Холл. Минск-Москва-Нью-Йорк, 1995.

20. Проект международного кодекса поведения государственных должностных лиц // Государство и право. 1996, № 8.

21. Состояние законности, борьбы с преступностью и коррупцией. Материалы научно-прак-

тической конференции. Москва: Академия МВД РФ, 1993.

22. Справочный документ о международной борьбе с коррупцией, подготовленный Секретариатом ООН. A/CONF. 169/14.13 Apr. 1995.

23. Темнов Е.И. Коррупция. Происхождение современного понятия // Актуальные проблемы теории и практики борьбы с организованной преступностью в России. Материалы научно-технической конференции. Вып. 3. Москва, 1994.

IMPACT OF SOCIO-ECONOMIC FACTORS ON THE CRIME SITUATION. CORRUPTION

Vytautas Gavelis

Summary

In the Lithuanian Republic there has been noticed a dramatically rise of criminality. During 1990-1999 the criminality in Lithuania rase in 2,1 times.

The research shows the close correlative connection between the criminality and the social and economical factors (see Table 1).

While analyzing the impact of the corruption on the criminality, the article also discusses the factors of the corruptive market formation. The benefit principles are applied to model the economical behavior of a corrupted official. The article also studies the factors disguising the responsibility abuse by a corrupted official.

Table 1. The correlative connection between the crimes registered in 1990-1999 with the corresponding indicator of the country development level

Gross domestic product	Consumer expenses	Unemployment	Civil marriages (number)	New apartment	Budget expenses on social security
-0,83	0,91	0,83	-0,93	0,83	0,89

Įteikta 2001 m. vasario mėn.